

Piotr Żurek

SŁOWENIA

W WALCE

O NIEPODLEGŁOŚĆ

(1980–1992)

WYJŚĆ Z CIENIA
JUGOSŁAWII

universitas

SŁOWENIA
W WALCE
O NIEPODLEGŁOŚĆ
(1980–1992)

P i o t r Ż u r e k

SŁOWENIA
W WALCE
O NIEPODLEGŁOŚĆ
(1980–1992)

WYJŚĆ Z CIENIA
JUGOSŁAWII

Kraków

Wydanie publikacji wsparła finansowo Ustanova Igor Grdina,
instytucja wspierania publikacji książkowych z dziedziny historii
literatury i muzyki słoweńskiej

© Copyright by Piotr Żurek and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2019

ISBN 97883-242-3517-9
e-ISBN 97883-242-2948-2
TAiWPN UNIVERSITAS

Recenzenci

prof. dr Božo Repe, Uniwersytet w Lublanie
dr hab. Wiesław Walkiewicz, prof. nadzw. SGGW

Opracowanie redakcyjne

Margerita Krasnowolska

Projekt okładki i stron tytułowych

Sepielak

Na okładce wykorzystano zdjęcie:

Vaja slovenske teritorialne obrambe Premik 91, ki je potekala Od 22. do 24. marca 1991. V vaji so sodelovale enote 2. Pokrajinskega štaba TO Dolenjske pokrajine in 6. Pokrajinskega štaba TO Severnoprimske pokrajine ter specialna brigada MORIS.

Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje –
Vojaška doktrina, za: Wikipedia Commons

Wyklejka 1

Kučan i Milošević, lata osiemdziesiąte

http://www.novosti.rs/додатни_садржај.524.html:681147-Почињу-године-трагичног-расплета

Wyklejka 2

Nowa Gorycja, przejście graniczne w Rożnej Dolinie 1991

Foto: Peter Božič, za: Wikipedia Commons

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	9
Rozdział I. Po śmierci prezydenta Tity.....	11
1. Kryzys gospodarczy	11
2. Stane Dolanc – pierwszy żandarm Jugosławii. Początki opozycji w Słowenii.....	13
3. Słoweńcy u steru federacji. Próby wyjścia z kryzysu	17
4. Słoweńska opozycja początku lat osiemdziesiątych	22
5. Milan Kučan na czele ZKS. Postulat zmian systemowych	24
Rozdział II. Słoweński Program Narodowy i Memorandum SANU.....	27
1. Krytyka kardeljewskiego systemu	27
2. Spotkanie w „Pri Mraku” i próba powołania ogólnojugosłowiańskiej opozycji	29
3. Dolanc wobec słoweńskiego i serbskiego programu narodowego..	30
4. „Przyczynek do słoweńskiego programu narodowego”	32
5. Słoweńcy a dojście Miloševicia do władzy w Serbii.....	34
Rozdział III. Słoweńcy kontra admirał Mamula	37
1. Krytyka „świętości” JNA. Janez Janša.....	37
2. Początek końca JNA jako „siódmej republiki”	40
3. Groźby armii	45
Rozdział IV. Słoweńska wiosna 1988–1990.....	49
1. „Noc długich noży”	49
2. Aresztowanie grupy Janšy.....	51
3. Proces JBTZ	53
4. Słowenia pod wpływem „antybiurokratycznej rewolucji”	57
5. Wizyta Gorbaczowa	63
6. Powołanie federalnego rządu Ante Markovicia.....	66
7. Początki wielopartyjności.....	68
8. Po stronie Albańczyków. Spór słoweńsko-serbski.....	71

Rozdział V. Janez Drnovšek prezydentem Jugosławii	73
1. Reformy Ante Markovicia	73
2. Próba kompromisu	77
3. Narodziny DEMOS-u	79
4. Słoweńcy kontra serbski blok	82
5. Dwa kongresy i rozpad partii komunistycznej.....	89
6. „Na Boga! Będzie wojna!”.....	93
Rozdział VI. Ku niepodległości	97
1. Wolne wybory i stare-nowe władze. Rząd Peterlego.....	97
2. Decyzja o secesji.....	100
3. Polityczny poker	107
4. Ucieczka przed nie swoją wojną	111
5. Fundamenty słoweńskiej obronności	113
Rozdział VII. Meandry porozumienia z Serbią	117
1. Zbliżenie z Miloševićem	117
2. Plebiscyt niepodległościowy. Chwiejny sojusz z Chorwacją.....	121
3. Pakt Kučan–Milošević.....	124
4. Kadijević kontra Milošević.....	129
5. Szanse puczu wojskowego.....	135
Rozdział VIII. Wyczekiwanie konfrontacji	145
1. Słoweńska dyplomacja	145
2. Wymuszony dialog.....	147
3. Polityka gospodarcza rządu Peterlego	152
4. Zaognienie sytuacji.....	155
5. Plany obronne Słowenii.....	158
Rozdział IX. Spóźnione próby ratowania Jugosławii	161
1. Presja Zachodu	161
2. Ostatnie pertraktacje	168
3. Plan utworzenia demokratycznej Jugosławii. Wizyta Bakera w Belgradzie	172
Rozdział X. Proklamacja niepodległości	177
1. Secesja	177
2. Reakcja władz federalnych	179
3. Rozkaz interwencji	185
Rozdział XI. Wojna o Słowenię	189
1. Wojna dziesięciodniowa	189

Rozdział XII. W oczekiwaniu na uznanie międzynarodowe	229
1. Deklaracja briańska	229
2. Wycofanie JNA ze Słowenii	234
3. Aktywność dyplomatyczna i komplikacje wewnętrzne	237
4. Konferencja haska i uzyskanie niepodległości	248
5. Rozpad koalicji DEMOS.....	255
Zakończenie.....	257
Bibliografia.....	261
Wykaz skrótów.....	275
Summary. Slovenia in the fight for independence (1980–1992). Getting out of the shadow of Yugoslavia.....	279
Indeks nazwisk	283

WSTĘP

Niniejsza publikacja jest kontynuacją mojej książki *Słowenia pod rządami Tity (1945–1980). W cieniu Jugosławii* (Kraków 2017) i stanowi z nią spójną całość. Zasadniczym zamiarem autora tejże pracy było przedstawienie dziejów Słowenii w okresie rozpadu Jugosławii, przy czym początkową cezurę wyznacza data śmierci Josipa Broz-Tity w lublańskiej klinice, a końcową moment międzynarodowego uznania niepodległej Słowenii.

W pierwszym rozdziale scharakteryzowano kryzys gospodarczy oraz polityczny, jaki zaistniał w Słowenii i w całej Jugosławii po śmierci prezydenta Tity. Starano się też odpowiedzieć na pytania: jak kształtowała się obecność Słożeńców we władzach federacji i jak wyglądał ich faktyczny wpływ na władzę oraz próby wyjścia z kryzysu. W tej kwestii nieodzowne było zwrócenie uwagi na zaangażowanie się komunistów słoweńskich tak w proces zmian systemowych, jak i tworzenia opozycji, dlatego też w rozdziale drugim omówiono wpływ Memorandum SANU na Słoweński Program Narodowy z 1987 roku. Tutaj konieczne było podjęcie zagadnienia roli Stane Dolanca i innych komunistów słoweńskich w dojściu Slobodana Miloševicia do pełni władzy w Serbii. Natomiast w rozdziałach trzecim i czwartym skupiono się głównie na procesie kształtowania się słoweńskiej opozycji i sporze z admirałem Branko Mamulą. Bardzo istotne było zwrócenie uwagi na wpływ, jaki na Słowenię wywarły wydarzenia związane z upadkiem systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej pod koniec lat osiemdziesiątych. W tym kontekście Słowenia, jako jedyna homogenna narodowościowo republika Jugosławii, przemianę ustrojową w najmniejszym stopniu przeżywała jako demokratyzację pod nacjonalistycznymi hasłami. Nie oznaczało to jednak, iż komuniści słoweńscy dalecy byli od wspierania jugosłowiańskich separatyzmów. Najbardziej charakterystycznym w tym przypadku było podgrzewanie sporu z Miloševiciem poprzez popieranie Albańczyków w Kosowie. Rozdział piąty dotyczy okresu, podczas którego na czele Jugosławii jako kolejalny prezydent stał Janez Drnovšek. Natomiast w rozdziale szóstym omówiono sytuację panującą w Słowenii w roku 1990, zwracając uwagę na zmiany demokratyczne i przejęcie władzy przez DEMOS. W rozdziale tym, jak w rozdziałach siódmym i ósmym, skupiono się na scharakteryzowaniu

działań słoweńskich elit komunistycznych, zmierzających do odłączenia się od ulegającej rozpadowi Jugosławii. Zwrócono tutaj szczególną uwagę na działania armii jugosłowiańskiej i postawę serbskiego bloku wobec Słowenii. Z kolei rozdział dziewiąty poświęcony został spóźnionym próbom ratowania Jugosławii przez Zachód. Rozdziały dziesiąty i jedenasty odnoszą się bezpośrednio do samego aktu secesji Słowenii i wojny dziesięciodniowej. Wreszcie ostatni, dwunasty rozdział, przedstawia wewnętrzne i zewnętrzne aspekty międzynarodowego uznania niepodległości Słowenii.

Głównym celem autora książki było zaprezentowanie podjętego okresu dziejów Słowenii, przede wszystkim w kontekście procesów zachodzących wewnątrz socjalistycznej Jugosławii. Dlatego też w mniejszym stopniu skupiono się w tej publikacji na sprawach międzynarodowych.

W monografii starano się na przekór hipokryzji i zgodnie z prawdą historyczną zwrócić uwagę na udział funkcjonujących w socjalistycznej Jugosławii słoweńskich elit komunistycznych w procesie niepodległościowym Słowenii. Nie jest żadną tajemnicą, że wychowani w titowskiej Jugosławii komuniści słoweńscy zapoczątkowali i przeprowadzili, sfinalizowany w 1992 roku, proces niepodległościowy Słowenii.

Książka została oparta przede wszystkim na opublikowanych, słoweńskich materiałach naukowych. Nieodzowne było także sięgnięcie do zasobów dziejopisarstwa dawnej Jugosławii, jak również współczesnych historiografii: Chorwacji, Serbii, Bośni i Hercegowiny (BiH) oraz Czarnogóry. W dużym stopniu przywołano także publikacje rosyjskie, niemieckie i anglosaskie. To samo dotyczy dorobku polskich historyków.

Dużym problemem dla autora pracy było zastosowanie transkrypcji nazw i terminów słoweńskich. Niemożliwe okazało się zastosowanie jednej zasady transkrypcji. W większości wypadków imiona osób historycznych oraz nazwy własne zostały podane według ich brzmienia słoweńskiego z zachowaniem liter alfabetu słoweńskiego (na przykład Gorenjska, nie Górna Kraina). W terminach o już utrwalonym ekwiwalencie polskim zastosowano wersję przyjętą w Polsce (na przykład UDBa a nie SDV, JNA a nie JLA).

Książka ta nie powstałaby bez życzliwości i wsparcia pracowników Instytutu Slawistyki Uniwersytetu w Lublanie, zwłaszcza prof. dr. Niko Ježa, dzięki którym autor książki mógł wielokrotnie gościć w Słowenii i zgromadzić potrzebne materiały. Dziękuję także profesorowi Božo Repe z Uniwersytetu w Lublanie za liczne konsultacje naukowe. Za pomoc w prowadzeniu badań szczególnie podziękowania składam prof. dr. Marko Snojowi z SAZU. Odrębne słowa wdzięczności kieruje do pracowników lublańskiego Instytutu Historii Najnowszej.

Rozdział I

PO ŚMIERCI PREZYDENTA TITY

1. Kryzys gospodarczy

4 maja 1980 roku w lublańskiej klinice zmarł Josip Broz-Tito¹. Mimo że za życia był człowiekiem sukcesu, to umierając, państwo, które stworzył, pozostawił bez jednolitego przywództwa i pogrążone w kryzysie narodowościowym oraz gospodarczym².

Już rok 1979 był bardzo niedobry dla słoweńskiej i jugosłowiańskiej gospodarki. Kryzys naftowy spowodowany rewolucją islamską w Iranie doprowadził do wzrostu cen paliw, a to pociągnęło za sobą ogólną podwyżkę produktów na rynku. Błyskawicznie rosło zadłużenie zagraniczne SFRJ i pojawił się problem jego spłaty. Doszły do tego inflacja, klęska nieurodzaju i słaby sezon turystyczny³. Dlatego też z nadejściem roku 1980 w Słowenii rozpoczął się okres walki o gospodarcze i polityczne interesy republiki w federacji⁴.

Już pod koniec maja 1980 roku Joža Vilfan, w wywiadzie dla tygodnika „Teleks”, zwrócił uwagę, że jeżeli „uznajemy pluralizm interesów, to także musimy i uznać prawo, że człowiek i swój interes totalnie doświadcza”⁵. Innymi słowy, Vilfan pozwolił sobie na otwartą krytykę jednej z fundamentalnych doktryn Edvarda Kardelja – „demokratycznego pluralizmu samorządowych interesów” czyli, między innymi, wspierania biedniejszych regionów SFRJ.

---

¹ P. Żurek, *Słowenia pod rządami Tity (1945–1980). W cieniu Jugosławii*, Kraków 2017, s. 279.

² M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 397–438; W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009, s. 245–255.

³ A. Lorenčič, *Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988*, w: Z. Čepeč, *Slovenija – Jugoslavija. Krize in reforme 1968–1988*, Ljubljana 2010, s. 268.

⁴ J. Prinčič, *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*, Ljubljana 2013, s. 137.

⁵ S. Kavčič, *Dnevnik in spomini (1980–1987)*, t. II, Ljubljana 1988, s. 363–364.

Wraz z narastającym kryzysem gospodarczym tendencja ekonomicznej indywidualności Słowenii stawała się coraz bardziej widoczna. W czerwcu 1980 roku rząd federalny premiera Veselina Đuranovicia przeprowadził dewaluację dinara o 30%. Osłabienie waluty spowodowało poważne zakłócenia w imporcie surowców na potrzeby przemysłu. Z drugiej strony inflacja sprawiła, iż obywatelom łatwiej było spłacać zaciągnięte kredyty. Mimo to inflacja dalej rosła, a co gorsza, w sklepach pojawił się niedobór produktów pierwszej potrzeby⁶.

W lipcu 1980 roku doszło do zmiany rządu Słowenii. Anton Vratuša przestał być premierem, a nowym szefem słoweńskiego rządu nieprzypadkowo został dotychczasowy minister spraw wewnętrznych i szef UDBy Janez Zemljarič⁷. Był on „publicznie znany jako człowiek, który bardzo poważnie traktuje znaną definicję Tity, że komunistą jest żołnierzem rewolucji”⁸.

Być może i dlatego Zemljarič dosyć sprawnie radził sobie w nowej funkcji, tym bardziej że sytuacja gospodarcza Jugosławii stawała się coraz bardziej skomplikowana. Generalnie ocenia się, że to wprowadzony przez niego system „operatywnego” uregulowania spraw gospodarczych Słowenii uratował tę republikę przed całkowitym pograżeniem się w ogólnojugosłowiańskim kryzysie. Przez cztery lata rządów w Słowenii Zemljaričowi udało się w dużej mierze zwiększyć produkcję i eksport oraz uregulować bilans płatniczy. Słowenia stała się również samowystarczalna pod względem energetycznym, surowcowym oraz zaopatrzenia w żywność⁹. W porównaniu z innymi regionami Jugosławii, znacznie odmienną politykę prowadził także szef ZKS France Popit. Przejawiała się ona przede wszystkim liberalizmem w kwestiach społecznych. Dlatego też Słowenia była bardziej otwarta na wolność słowa i dialog z Kościołem¹⁰.

Zasadniczo uważa się, iż główną przyczyną upadku jugosłowiańskich planów gospodarczych z lat siedemdziesiątych było nadmierne zadłużenie państwa¹¹. Mimo tego, spośród wszystkich republik SFRJ, Słowenia i tak najlepiej dawała sobie radę z kryzysem. Świadczy o tym przede wszystkim fakt, że w roku 1980 tylko w Słowenii nie wprowadzono kartek na żywność i produkty pierwszej potrzeby. Co

⁶ B. Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, Ljubljana 2001, s. 11–12.

⁷ „Tednik”, 10 lipca 1980, s. 1.

⁸ S. Kavčič, *Dnevnik in spomini (1980–1987)*, dz. cyt., t. II, s. 364.

⁹ J. Prinčič, N. Borak, *Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970–1991*, Ljubljana 2006, s. 519–525.

¹⁰ S.P. Ramet, *Balkanski Babilon. Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševića pada*, Zagreb 2005, s. 32.

¹¹ N. Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, Ljubljana 2002, s. 137–138.

więcej, republika ta stała się miejscem zakupów dla mieszkańców innych regionów SFRJ. Sytuację Słowenii ratował też czarny rynek towarów z Włoch i Austrii. Najgorszy był jednak kryzys paliwowy. Początkowo władze Słowenii starały się tylko zmniejszyć zużycie paliwa poprzez wprowadzenie ograniczeń w ruchu samochodowym. Polegało to na przemiennym zezwoleniu na dzienną jazdę samochodom z rejestracjami parzystymi i nieparzystymi. Nie poprawiło to jednak sytuacji paliwowej i w 1982 roku władze Słowenii zostały zmuszone do wprowadzenia kartek na benzynę¹².

Ekonomia stawiała się przyczyną narastania napięć między republikami. Różnice stawały się coraz większe, kiedy zaczęły spadać ceny surowców. Widoczne było to przede wszystkim w Słowenii, której przemysł zaopatrywany był w dużej mierze przez surowce z republik południowych. Kwestia surowców, jak i obsługi Funduszu dla republik słabo rozwiniętych stały się przedmiotem spotkania kierownictw Słowenii i BiH, które odbyło się 17 listopada 1980 roku w Brdo. W trakcie narady Popit bez ogródek wysunął propozycję, aby BiH 50% środków, jakie przyjmuje z Funduszu zainwestowała w energetykę, surowce oraz półfabrykaty. To z kolei zostało odebrane przez towarzyszy z Sarajewa jako próba stworzenia przez Słowenców z gospodarki BiH własnej bazy surowcowej. Generalnie propozycja ta została chłodno przyjęta przez kierownictwo BiH, tym bardziej że Słowenicy ponawiali swoją opozycję w stosunku do planowanej olimpiady w Sarajewie¹³.

Zgrzyty w relacjach na linii Lublana – Sarajewo potwierdzały jednocześnie fakt, że to słoweńscy komuniści najbardziej dążyli do odrzucenia kardeljewskiej doktryny „pluralizmu samorządowych interesów”. Od roku 1980 Popit, jak i całe kierownictwo Słowenii, coraz śmielej pozwalali sobie na krytykę polityki władz federalnych¹⁴.

2. Stane Dolanc – pierwszy żandarm Jugosławii. Początki opozycji w Słowenii

Narastający kryzys wywoływał także coraz większe niezadowolenie społeczne. W roku 1980 wśród narodów Jugosławii dominowali w tym Słowenicy. Z drugiej zaś strony w Prezydium KC ZKJ najbardziej radykalnym zwolennikiem rozprawy z opozycją był Stane Do-

¹² „Tednik”, 21 października 1982, s. 1.

¹³ R. Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Sarajevo 2000, s. 79–82. Zob. P. Żurek, *Słowenia pod rządami Tity*, dz. cyt., s. 273–274.

¹⁴ J. Prinčič, *Pot do slovenske*, dz. cyt., s. 137–138.

lanc. Według Amnesty International w roku 1980 w SFRJ aresztowano 600 osób pod zarzutem krytyki władz¹⁵. Mimo że po śmierci Tity pozycja Stane Dolanca formalnie zmalała¹⁶, to jednak był on ciągle mocną osobą w państwie i „uważał siebie za pierwszego żandarma Jugosławii”¹⁷. Dolanc niewątpliwie dążył do tego, aby zająć najważniejszą pozycję w państwie i starał się ją budować na bazie kultu Josipa Broz-Tity oraz ideologii Kardelja. Słoweński sekretarz należał do najzagorzalszych przeciwników wszelkich przejawów opozycji. Dolanc odrzucał między innymi próby uchylenia artykułu 133 z *Kodeksu karnego SFRJ*¹⁸. Paragraf ten pozwalał na karanie za tzw. wrogą propagandę¹⁹. W latach 1981–1988 na mocy tego artykułu w całej Jugosławii skazano 836 osoby. (W tym 19 Słoweńców, 505 Albańczyków, 172 Chorwatów i 81 Serbów)²⁰. Zasadniczo po śmierci Kardelja i Tity w Słowenii, jak i całej SFRJ zaobserwowano tendencję wzrostu aktywności opozycji²¹. W ciągu całego roku 1979 słoweńska UDBa rozpracowała i nadzorowała 955 osób. W roku następnym liczba ta wzrosła do 974 osób²².

Na początku lat osiemdziesiątych władze Słowenii zaczęły widzieć zagrożenie w popularnych wówczas w republice, muzycznych grupach punkowych. W ich koncertach dopatrywano się nadmiernej ekspozycji nazizmu. W roku 1981 Popit podjął decyzję o zwalczaniu metodami policyjnymi tej subkultury w Słowenii. Doprowadziło to jednak do odwrotnego efektu. Punk stał się swego rodzaju elementem protestu. Najbardziej popularną wówczas grupą punkową w Słowenii był zespół „Laibach”, który powstał 1 czerwca 1980 roku w Trbovlje. Grupa ta bardzo szybko stała się popularna w całej Jugosławii, a wkrótce i w Europie²³.

¹⁵ J. Pirjevec, *Jugoslavija (1918–1992). Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995, s. 360–361.

¹⁶ B. Repe, *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi socializma*, Ljubljana 2003, s. 290–291.

¹⁷ M. Lopušina, *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija od 1945 do 1997*, t. I, Beograd 1997, s. 44, 159–163.

¹⁸ J. Pirjevec, *Jugoslavija*, dz. cyt., s. 360–361.

¹⁹ *Kazenski zakon Socialistične Federativne Republike Jugoslavije*, Ljubljana 1976, s. 105–106.

²⁰ „Mladina”, nr 51, 9 grudnia 1988, s. 9.

²¹ A. Gabrič, *Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987*, „Zgodovinski časopis” 2002, R. LVI, z. 1–2, s. 206.

²² B. Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, cz. I: Opozicija in oblast*, „Viri”, t. XVII, Ljubljana 2002, s. 21.

²³ B. Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*, dz. cyt., s. 33; P. Janjatović, *EX YU ROCK enciklopedija 1960–2006*, Beograd 2007, s. 127.

Według Aleša Gabriča, po śmierci Tity największa opozycja była w Serbii i Słowenii. Z tym że w Słowenii nie była ona radykalna i władze nie stosowały szczególnie surowych represji²⁴. Słoweńska opozycja miała przede wszystkim „kulturalny” charakter²⁵. 10 czerwca 1980 roku sześćdziesięciu słoweńskich intelektualistów podpisało się pod petycją postulującą umożliwienie wydawania nowego czasopisma²⁶. Wywołało to prawdziwą burzę w kierownictwie Słowenii, które obawiało się, że jest to tylko przykrywka dla przyszłej organizacji opozycyjnej. Niemniej w KC ZKS nie było jednolitego stanowiska w kwestii tej inicjatywy. Franc Šetinc, sekretarz Prezydium KC ZKS, uważał, że odmowa wydawania nowego czasopisma wzmocni jedynie beton partyjny, a to dla Słowenii będzie gorsze niż opozycja. W szeregach partii dyskusja trwała niemalże dwa lata, w jej konsekwencji wiosną 1982 roku ukazał się pierwszy numer nowego czasopisma – „Nowa Rewia”²⁷.

Wydarzenia zachodzące w Słowenii musiały szczególnie niepokoić ministra obrony SFRJ, generała Nikole Ljubičicia, który bez wiedzy szefa Sztabu Generalnego JNA, admirała Branko Mamuli, „kilka miesięcy po śmierci marszałka” wydał rozkaz postawienia w stan gotowości stacjonujących w Słowenii jednostek JNA i TO. Incydent ten doprowadził do interwencji kierownictwa Słowenii w Prezydium SFRJ, jak również do ogólnej konfuzji oraz konfliktu na szczytach dowództwa JNA (Mamula – Ljubičić)²⁸.

W kwestii wydawania nowego czasopisma mniej szczęścia mieli serbscy opozycjoniści. Dolanc dał temu wyraz już w grudniu 1980 roku, kiedy to uznał za antypaństwową, prowadzoną przez Dobricę Ćosicia grupę serbskich intelektualistów, która chciała legalnie wydawać czasopismo „Javnost”²⁹. Wówczas to po Belgradzie krążyła plotka, iż „Stane Dolanc zabronił «Javnost»; a tam w Lublanie zezwolił na «Nową Rewię»”³⁰.

²⁴ A. Gabrič, *Disidenti v Sloveniji v primerjavi z vzhodnoevropskimi komunističnimi državami*, „Prispevki za novejšo zgodovino” 2011, R. LI, nr 1, s. 310.

²⁵ B. Repe, *Viri*, dz. cyt., t. XVII, s. 23.

²⁶ A. Gabrič, *Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987*, dz. cyt., s. 206.

²⁷ S. Lusa, *Slovenska demokratizacija v osemdesetih letih*, w: Z. Čepič, *Slovenija – Jugoslavija. Krize in reforme 1968–1988*, dz. cyt., s. 333–334.

²⁸ M. Lazanski, *Jugoslavija je razbijena*, wywiad z admirałem Mamulą, „Politika”, 26 grudnia 2011, <http://www.politika.rs/sr/clanak/202435/Jugoslavija-je-razbijena> [dostęp: 20.01.2019].

²⁹ D. Jović, *Yugoslavia. A State That Withered Away*, Purdue 1999, s. 228; A. Ćosić-Vukić, *Časopis Javnost 1980*, Beograd 2011, s. 154–157, 162–165, 266–267.

³⁰ D. Bošković, *Liberal među marksistima – fragmenti o Sveti Stojanoviću*, „Fizlozofija i društvo” 2010, t. XXI, nr 3, s. 84.

Nieprzypadkowo też Dolanc uznawany jest za głównego pacyfikatora zamieszek, jakie wybuchły w Kosowie wiosną 1981 roku. Na konferencji prasowej, która odbyła się 6 kwietnia, to znaczy już po wygaszeniu albańskich protestów, słoweński sekretarz oskarżył o ich wywołanie czynniki zewnętrzne, a także stwierdził: „my sytuację w Kosowie unormujemy środkami politycznymi, ale jeżeli zajdzie taka potrzeba nie będziemy unikać i innych środków, jak uczyniliśmy i teraz”³¹. Wydaje się, że Dolanc kwestię Kosowa potraktował jako szansę na polityczny remake. Świadczy o tym fakt, iż oprócz niego nikt z kierownictwa SFRJ nie kwapił się publicznie zabrać głos w tej sprawie³². Generalnie, ku niezadowoleniu Serbów, Dolanc wyraźnie nie skrytykował albańskiego nacjonalizmu, ani nie napiętnował inspiracji Albanii. Słoweński sekretarz potępił jedynie „kontrrewolucję” w Kosowie³³. Zaogniająca się sytuacja w Kosowie stopniowo rozbudzała jednak nastroje nacjonalistyczne wśród komunistów serbskich. Mimo tego Słowenia, w kwestii Kosowa, była wówczas uważana przez kierownictwo Serbii za życzliwą jej republikę, w przeciwieństwie na przykład do Chorwacji³⁴.

Wydarzeniom w Kosowie poświęcona została sesja KC ZKS, która odbyła się 13 kwietnia 1981 roku. W jej trakcie przewodniczący komisji spraw zagranicznych, Jože Smole, zwrócił uwagę, iż niektórzy członkowie partii chcą wykorzystać kwestię Kosowa do wprowadzenia polityki twardej ręki³⁵. Innymi słowy, Smole widział niebezpieczeństwo w osobistych zapędach Dolanca. Zasadniczo wystąpienie Smole zostało zinterpretowane jako ujawniające istnienie w kierownictwie ZKJ dwóch grup – liberalnej i konserwatywnej. Wzrost znaczenia Dolanca, szczególnie w resorcie bezpieczeństwa, zauważony został także na Zachodzie. Uważano jednocześnie, że tylko armia w osobie admirała Mamuli może zrównoważyć ambicje Dolanca³⁶.

Mamula od maja 1982 roku sprawował funkcję ministra obrony SFRJ. Zresztą na tę funkcję został wybrany przy poparciu Chorwacji i Słowenii, których władze chciały w ten sposób zakończyć dominację

---

³¹ Proces Slobodana Miloševića. (IT-02-54). Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Transkripti. Przesłuchanie Slavenka Terzicia, 7 grudnia 2004. Fond za humanitarno pravo, s. 79–80. Por. V. Meier, *Yugoslavia. A History of Its Demise*, London–New York 1999, s. 22.

³² B. Repe, *Rdeča Slovenija*, dz. cyt., s. 292. O ówczesnej sytuacji w Kosowie zob. W. Walkiewicz, *Jugostawia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009, s. 237–240.

³³ A. Stopar, *Poslednji Titoist. Stane Dolanc*, „Radar” 2006, nr 330, s. 42–43.

³⁴ R. Dizdarević, dz. cyt., s. 88.

³⁵ „Delo”, 14 kwietnia 1981, s. 7; „Borba”, 15 kwietnia 1981, s. 3.

³⁶ B. Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica 2000, s. 50.

Ljubičića w armii³⁷. Mimo tej zmiany generał Ljubičić nie utracił całkowicie władzy i pozycji w wojsku. Do roku 1984 sprawował funkcję przewodniczącego Prezydium SR Serbii, a w latach 1984–1989 był członkiem Prezydium Jugosławii (gdzie podlegały mu sprawy wojskowe).

Kierownictwo ZKS potępiało „kontrrewolucję” w Kosowie, jednak, w odróżnieniu od kierownictwa Serbii, bardzo ostrożnie podchodziło do kwestii krytyki polityki Albanii wobec mniejszości albańskiej w SFRJ. Związane było to z faktem, iż SR Słowenia sama prowadziła politykę wspierania słoweńskiej diaspory. Słowenci byli również dalecy od krytyki konstytucji z roku 1974, którą komuniści serbscy uważali za złą i nadającą Albańczykom autonomię, będącą, ich zdaniem, źródłem szowinizmu i kontrrewolucji. Poza tym kierownictwo ZKS uważało, że centralizm nie może być lekarstwem na sprawy narodowościowe. Niewątpliwie rok 1981 był momentem, w którym zaczął się ujawniać otwarty konflikt na linii Lublana – Belgrad³⁸.

3. Słowency u steru federacji. Próby wyjścia z kryzysu

W tym trudnym dla Jugosławii okresie Sergej Kraigher 15 maja 1981 roku objął stanowisko kolegiального Przewodniczącego Prezydium SFRJ na roczną kadencję³⁹. Był to moment, kiedy dla Jugosławii prawdziwą plagą stawało się bezrobocie. W państwie tym w roku 1980 bez pracy było 13,8% obywateli (w skali wzrostu – 15,9% w 1990). Niemniej w porównaniu do całej Jugosławii bezrobocie w Słowenii i tak było najmniejsze. W roku 1980 wynosiło ono 1,4% (w skali wzrostu – 4,8% w 1990)⁴⁰. Słowenia miała także największy produkt krajowy brutto. W roku 1980 wynosił on 198,32 dolarów na głowę mieszkańca (np. w Kosowie 28,22 dolarów)⁴¹. W latach 1981–1982 SFRJ po raz pierwszy nie była w stanie zapłacić raty długu zagranicznego w wysokości 5,5 miliarda dolarów⁴².

³⁷ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974–1990)*, Zagreb 2003, s. 411.

³⁸ S. Lusa, dz. cyt., s. 333.

³⁹ „Tednik, 21 maja 1981, s. 1.

⁴⁰ S.L. Woodward, *Socialist unemployment. The political economy of Yugoslavia (1945–1990)*, New Jersey 1995, s. 384.

⁴¹ D. Vojnić, *Disparity and Disintegration: The Economic Dimension of Yugoslavia's Demise*, „Ekonomski preglad” 1996, R. XLVII, nr 9–10, s. 533.

⁴² B. Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Ljubljana 2002, s. 137.

W drugiej połowie 1981 roku Jugosławia znalazła się na krawędzi bankructwa. Gospodarka kraju nie potrafiła sama wyjść z kryzysu. Na domiar złego republikańskie władze nie umiały znaleźć wspólnego języka z władzami federalnymi. Szczególnie narastał konflikt na linii Lublana–Belgrad. Najbardziej drażliwym punktem stała się tutaj kwestia polityki walutowej i obsługi długu zagranicznego. Władze Słowenii uważały, że rząd federalny nakłada zbyt duże obciążenia na republikę⁴³.

Panujący na początku lat osiemdziesiątych chaos w strukturach władzy, kryzys ekonomiczny, jak i narastające konflikty narodowościowe nie naruszały jedynie monolitu JNA. Poza tym spoiwem, łączącym państwo, był ciągle lansowany system samorządowy. Według Dino Mujadževicia w latach 1980–1983 „nieformalny status pierwszego człowieka Jugosławii” należał do Vladimira Bakaricia⁴⁴. Jednak „gubernator Tity” w Chorwacji był już wówczas mocno schorowany i „nie miał siły rządzić”. Mimo tego, Bakarić pod koniec życia uważał, iż Chorwacja powinna wejść w sojusz ze Słowenią i BiH przeciwko tendencjom centralistycznym. Jego zdaniem dla słoweńskiej gospodarki Jugosławia stała się „ciasna”. Poza tym według Bakaricia, Słowenia miała zablokowany rozwój przez to, że była zmuszona do wspomagania słabo rozwiniętych regionów, a to powodowało, iż przeciwna jest/była konserwatyzmowi władzy federalnej⁴⁵.

Na zachowaniu integralności terytorialnej SFRJ zależało zarówno ZSRR, jak i USA. Związek Radziecki był wówczas dla SFRJ największym partnerem handlowym. Między innymi słoweńskie zakłady „Iskra” z Kranja zbudowały międzynarodową centralę telefoniczną na potrzeby olimpiady w Moskwie. Co więcej, po śmierci Tity towarzysze radzieccy poprzez naciski gospodarcze starali się wpływać na politykę zagraniczną Jugosławii⁴⁶. Natomiast Amerykanom szczególnie zależało, aby Jugosławia kontynuowała swoją dotychczasową politykę niezaangażowania. Dał temu wyraz prezydent Jimmy Carter w trakcie swojej wizyty w SFRJ, odbytej w czerwcu 1980 roku. Amerykański prezydent zresztą ciągle przypominał zasługi i rolę marszałka Tity, co wskazywało na poparcie Białego Domu dla polityki „i po Tito – Tito”. Amerykanie obiecywali także wsparcie ekonomiczne dla SFRJ⁴⁷.

---

⁴³ S. Lusa, dz. cyt., s. 332.

⁴⁴ D. Mujadžević, *Bakaric. Politička biografija*, Zagreb 2011, s. 339–340.

⁴⁵ D. Bilandžić, *Povijest izbliza*, Zagreb 2006, s. 226, 234.

⁴⁶ R. Dizdarević, dz. cyt., s. 92.

⁴⁷ *Public Papers of the Presidents of the United States Jimmy Carter 1980–1981*, t. II, Washington 1982, s. 1208–1220.

W celu naprawy sytuacji, jesienią 1981 roku, parlament SFRJ powołał do życia specjalną Komisję do spraw Stabilizacji Ekonomicznej, na czele której stanął prezydent Kraigher. Komisja Kraighera działała do roku 1983, a jej rzeczywistym efektem był obszerny elaborat⁴⁸. Nie naruszał on jednak starych doktryn i być może dlatego drugoroczny program uzdrowienia gospodarki Jugosławii Komisji Kraighera uzyskał wysoką ocenę KC ZKJ. Jednak program ten był „niespójny i niezrozumiały”, co powodowało jego różną interpretację, *de facto* uniemożliwiającą zmiany. W efekcie program Komisji Kraighera wywołał kolejną falę kryzysu gospodarczego, przejawiającego się przede wszystkim wzrostem inflacji i spadkiem standardu życia⁴⁹.

Kryzys gospodarczy i narastające konflikty narodowościowe powodowały, iż dla Słoweńców jugosłowiańskość stawała się balastem. Dlatego też słoweńskie społeczeństwo radykalizowało się i stawało się podatne na protesty. Już w roku 1980 słoweńska UDBa informowała kierownictwo Słowenii, że „ekstremalni przedstawiciele wrogiej działalności” z zainteresowaniem obserwują wydarzenia w Polsce⁵⁰. 4 lutego 1982 roku w lublańskiej Hali Tivoli w akcji protestu przeciwko wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego odbył się koncert muzyki punk. Mimo że oficjalne plakaty koncertu głosiły jego cel „solidarność z walką polskich robotników”, to jednak władze komunistyczne Słowenii były mu przeciwnie. Odbył się on tylko dzięki poparciu organizacji młodzieżowych⁵¹.

Między 15 a 17 kwietnia 1982 roku w Lublanie pod hasłem „Tito, Kardelj – wolność i szczęście” odbył się IX Kongres ZKS. Nowym przewodniczącym KC ZKS został wybrany Andrej Marinc. I chociaż wybór ten uważany był za przejaw nowego kursu w partii, to jednak zmiana polegała jedynie na przetasowaniu stanowisk. Najlepszym przykładem był tutaj, uchodzący za twardogłowego, France Popit, który w maju 1984 roku zasiadł w fotelu przewodniczącego Prezydium Słowenii (w latach 1982–1984 członek)⁵².

Marinc, jako świeżo wybrany przewodniczący ZKS, zapowiedział nową politykę partii, która powinna być realizowana w epoce bez „ojców narodu” – Tity i Kardelja. Zdaniem Marinca idea systemu

---

⁴⁸ Zob. M. Andrić, T. Jovanović, *Interventni zakoni, društveni dogovori, rezolucije i mere za sprovođenje ekonomske stabilizacije. (Savezni, republički i pokrajinski – sa napomenama, sudskom praksom, zvaničnim objašnjenjima i stručnim uputstvima za praktičnu primenu)*, Beograd 1983.

⁴⁹ D. Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, dz. cyt., s. 245–250; J. Prinčič, N. Borak, dz. cyt., s. 508–519.

⁵⁰ B. Repe, *Viri*, dz. cyt., t. XVII, s. 18.

⁵¹ „Tribuna”, 17 lutego 1982, s. 17.

⁵² „Tednik”, 22 kwietnia 1982, s. 1; tamże, 10 maja 1984, s. 1.

samorządowego wymagała, aby odpowiedzialność za działania we wszystkich sektorach życia społecznego zamiast partii przejęli sami obywatele⁵³.

W kwietniu 1982 roku w Skupstynie SFRJ debata na temat przychynu kryzysu osiągnęła kulminację. Głównym tego efektem stała się zmiana rządu federalnego. W maju nowym premierem została Chorwacka Milka Planinc. Silną reprezentację w jej rządzie mieli jednak słoweńscy ministrowie⁵⁴. Pierwszym wicepremierem został Zvone Dragan, a Janko Smole ministrem bez teki. Natomiast Stane Dolanc objął MSW, resort finansów Jože Florjančič, z kolei Janko Česnik ministerstwo sprawiedliwości⁵⁵.

Między 26 a 29 czerwca 1982 roku pod hasłem kontynuacji „historycznego dzieła Tity i Kardelja” odbył się XII kongres ZKJ. Najważniejszym zadaniem, jakie postawił sobie kongres było przygotowanie długoterminowego programu polityki ekonomicznej stabilizacji⁵⁶. Na kongresie ujawnił się także konflikt panujący w kierownictwie ZK Serbii, co przekładało się na cały ZKJ⁵⁷. W ostatni dzień kongresu Mitja Ribičič został wybrany przewodniczącym Prezydium KC ZKJ na jednoroczną kadencję. Natomiast Milan Kučan w kadencji lat 1982–1986 pełnił funkcję członka prezydium KC ZKJ. Mimo kryzysu, komunizm w Słowenii ciągle cieszył się niemałym poparciem. Wskazuje na to fakt, że w roku 1983 w samej Słowenii odnotowano kolejny wzrost nowych członków partii⁵⁸.

Uznany za „zbiór starych definicji” i „próbę gaszenia pożaru przez strażaków” program Komisji Kraighera nie był realizowany przez rząd premier Planinc. Zdawano sobie bowiem sprawę, iż sytuacja wymaga radykalnych przemian, w tym, przede wszystkim, odstąpienia od systemu samorządowego. Jednak dla partyjnego betonu idee Kardelja były świątynią i dlatego pozostał on niewzruszony. Z tego też powodu szczególnie krytykowany był minister Smole, który w 1983 roku ujawnił, że banki nie są w stanie spłacać odsetek i kredytów⁵⁹. Sytuacja gospodarcza SFRJ była wówczas bardzo trudna, a rząd Planinc próbował opanować kryzys poprzez oszczędności i większą centralizację. Oprócz wprowadzenia systemu kartkowego na niektóre towary oraz realizowania przerw w dostawie prądu, rząd dążył także do

⁵³ S. Lusa, dz. cyt., s. 332.

⁵⁴ V. Meier, dz. cyt., s. 12.

⁵⁵ „Delo”, 30 kwietnia 1982, s. 1–2.

⁵⁶ B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenta*, Beograd 1988, s. 1271–1274.

⁵⁷ R. Dizdarević, dz. cyt., s. 116–120.

⁵⁸ J. Pirjevec, *Jugoslavija*, dz. cyt., s. 366.

⁵⁹ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, t. III, Beograd 1988, s. 453–454.

ograniczenia wypływu dewiz z kraju. Dlatego w październiku 1982 roku wprowadzono przepis obligujący każdego obywatela chcącego wyjechać za granicę do złożenia depozytu pieniężnego. Narzucono też dodatkowe cła wwozowe, powodujące iż zakupy Słoweńców w Austrii i we Włoszech stawały się nieopłacalne⁶⁰.

Raif Dizdarević, w latach 1982–1983 przewodniczący skupsztyny SFRJ, w swoich wspomnieniach zarzuca ówczesnemu ministrowi finansów Florjančičowi, działanie na szkodę federacji a na „korzyść gospodarczego eksportu jego republiki (Słowenii)”. Z relacji Dizdarevicia wynika, że w rządzie Planinc domeną Słoweńców była ekonomia. Mocną pozycję miał tutaj Smole, a wicepremier Zvone Dragan był głównym negocjatorem SFRJ z MFW. Według Dizdarevicia: „wprowadzał w decyzje rządu federalnego swoje improwizacje i interesy części gospodarki swojej republiki Słowenii”⁶¹.

Natomiast Dolanc w resorcie spraw wewnętrznych czuł się jak ryba w wodzie⁶². Jego rola pierwszego człowieka bezpieczeństwa SFRJ pozwalała Słowenii na silniejszą pozycję w relacjach z JNA⁶³. Dolanc służbę bezpieczeństwa obsadził swoimi ludźmi, osłabiając tym samym UDBę Serbii, a wzmacniając towarzyszy w Słowenii. Jego syn, Igor Dolanc, najpierw został mianowany naczelnikiem kontrwywiadu, a pod koniec lat osiemdziesiątych szefem UDBy w Słowenii. Stane Dolanc poprzez podział centralnych archiwów UDBy na wszystkie republikańskie ekspozytury wzmocnił ich niezależność operacyjną. Przebiegły Dolanc prowadził swoją działalność pod przykrywką kultu Josipa Broz-Tity. Dlatego też jeszcze za życia, okrzyknięty został: „ostatnim titoistą”. Nieprzypadkowo w przemówieniach Dolanca „pojawiały się polityczne frazesy o wrogach państwa, takie same, jakich używał Josip Broz. Potrafił publicznie mówić, że system bezpieczeństwa i służba bezpieczeństwa federacji, republik i okręgów to jednolity mechanizm, chociaż sam wiedział, że to nie jest prawda. Towarzysz Stane, imitując Titę mówił o nieposłusznych intelektualistach, o jawnym antykomunizmie, o petycjach wysokich funkcjonariuszy, o serbskim i albańskim nacjonalizmie jako jednym, o cerkwiach i meczetach, także jako jednych, chociaż się wiedziało, iż islamskie obiekty religijne powstają w SFRJ dziesięć razy szybciej niż prawosławne, o odkrytym terroryzmie, o przestępstwie gospodarczym i zagranicznych szpiegach”⁶⁴.

Do dzisiaj do końca nie została ujawniona mroczna strona działalności Dolanca. W tym wymiarze uwagę przyciąga fakt, że do naj-

⁶⁰ V. Meier, dz. cyt., s. 13–14.

⁶¹ R. Dizdarević, dz. cyt., s. 98, 104.

⁶² B. Repe, *Rdeča Slovenija*, dz. cyt., s. 292.

⁶³ B. Mamula, dz. cyt., s. 50.

⁶⁴ M. Lopušina, *Ubij bližnjeg svog*, dz. cyt. s. 173–183.

słynniejszych „cyngli” Dolanca należał, urodzony w Słowenii, Željko Ražnatović Arkan⁶⁵.

Słoweńską ekipę w Belgradzie wzmocnił także Janez Zemljarič, który w maju 1984 roku objął stanowisko wicepremiera rządu SFRJ. Natomiast jego dotychczasowy zastępca, Dušan Šinigoj, przejął stanowisko szefa rządu Słowenii⁶⁶.

Między 8 a 19 lutego 1984 roku w Sarajewie odbyły się pamiętne zimowe Igrzyska Olimpijskie, podczas których Jugosławia zdobyła tylko jeden srebrny medal. Otrzymał go w narciarstwie alpejskim Słoweńiec Jure Franko („Kochamy Jurka bardziej od burka”)⁶⁷.

Głównym organizatorem olimpiady był ówczesny przewodniczący Prezydium BiH Branko Mikulić. Sprawnie przeprowadzona impreza, jak i kierowana przez niego w Sarajewie budowa od podstaw obiektów sportowych oraz infrastruktury, przyniosła mu dużą popularność w kraju, a także za granicą. Sława i pochwały wzbudziły w Mikuliciu większe ambicje polityczne. Już w roku 1985, przy poparciu Zemljariča próbował doprowadzić do odwołania Milki Planinc. Słoweńcy popierali Mikulicia, ponieważ byli niezadowoleni z fiskalnej polityki Planinc. Chodziło tutaj przede wszystkim o wzmocnienie przez panią premier pozycji Narodowego Banku Jugosławii na rynku obrotu dewizami, co osłabiało ekonomię Słowenii. W efekcie tej kampanii w maju 1986 roku nowym premierem SFRJ został Mikulić. Nieprzypadkowo też w jego rządzie funkcję wicepremiera utrzymał Zemljarič⁶⁸.

4. Słoweńska opozycja początku lat osiemdziesiątych

Zmiany zachodziły również w samej Słowenii. W październiku 1982 roku w skład kierownictwa ZSMS weszli reprezentanci najmłodszej wówczas generacji słoweńskich komunistów z Janezem Janšą na czele⁶⁹. Był on wówczas świeżo upieczonym absolwentem Uniwersytetu Lublańskiego, specjalizującym się w teorii systemu ogólnonarodowej

---

⁶⁵ Zob. O. Gaura Hodak, *Tudman i Perković. Istina o tajnoj vezi koja je formirala Hrvatsku*, Zagreb 2014, s. 229–230.

⁶⁶ J. Prinčič, N. Borak, dz. cyt., s. 525–526.

⁶⁷ „Delo”, 15 lutego 1984, s. 13; R. Tamše, *Volimo Jureka više od bureka*, „Delo”, 17 grudnia 2010, s. 20 (dodatek kulturalny).

⁶⁸ V. Meier, dz. cyt., s. 15–16.

⁶⁹ Janez Janša wstąpił do ZKS w roku 1975. Miał wtedy 17 lat i wyróżniał się wybitną aktywnością oraz zarliwością ideologiczną. Zob. Z. Potič, *Lik in delo: Janez Janša. Mlada leta predsednika vlade*, „Delo. DE FACTO” 2012, R. I, nr 1, s. 15–16.

obrony. Dlatego też w Prezydium ZSMS to właśnie jemu powierzono funkcję szefa komisji obrony. Janša zaczął wówczas propagować bardzo aktualne i popularne wśród słoweńskiej młodzieży postulaty, dotyczące obowiązkowej służby wojskowej. Mianowicie słoweński działacz zaczął domagać się od kierownictwa Słowenii przeforsowania na płaszczyźnie władz centralnych zmiany przepisów, umożliwiającej Słoweńcom odbycie służby wojskowej w stacjonujących w Słowenii jednostkach JNA lub służby zastępczej. Właśnie te postulaty bardzo szybko doprowadziły do konfliktu Janšy z ówczesnym kierownictwem Słowenii. Dlatego też, mimo dużego poparcia w szeregach ZSMS, Janša bez rekomendacji ZKS nie mógł już w roku 1984 liczyć na drugą kadencję w kierownictwie organizacji młodzieżowej. Niemniej jednak konflikt ten pokazał, iż ZSMS zaczęło kwestionować przewodnią rolę ZKS i SZDL⁷⁰.

W stosunku do oficjalnej linii partii coraz bardziej widoczne stało się być również odmienne stanowisko elit kulturalnych Słowenii. Środowisko to coraz głośniej zaczęło się domagać zaprzestania „zmowy milczenia” w kwestii zakazanych dotychczas treści. Dlatego też, mimo formalnego zakazu władz, na początku lat osiemdziesiątych zaczęły ukazywać się dzieła literackie (jak i filmowe) dotyczące tematów tabu, głównie Golego Otoka, powojennych likwidacji czy dachauskich procesów.

Nowy nurt najwyraźniej ujawnił się podczas zorganizowanej przez Związek Pisarzy Słowenii publicznej debaty „Słoweński naród i słoweńska kultura”, która odbyła się w Lublanie w dniach 9–10 stycznia 1985 roku. Poruszono na niej szereg drażliwych tematów, dotyczących ówczesnej sytuacji panującej w słoweńskiej kulturze. Jednak najbardziej atakowana była tam cenzura. Stąd też słoweńscy ludzie pióra domagali się możliwości poruszania tematów uznawanych dotychczas za tematy tabu⁷¹. Potocznie nowa forma słoweńskiej opozycji połowy lat osiemdziesiątych określana była jako „ruch alternatywny”. Głównymi popularyzatorami „zakazanych tematów” były przede wszystkim młodzieżowe media: Radio Student, tygodnik „Mladina”, rewie „Tribuna” i „Katedra” oraz tzw. problematyczne – „Nowa Rewia”. Media te, często przekraczając dopuszczalne granice swobody, postulowały większą demokratyzację społeczeństwa oraz wzmocnienie słoweńskiej państwowości poprzez nowelizację konstytucji⁷².

⁷⁰ I. Bakše, *Ne čakaj na maj*, Ljubljana 1989, s. 70–81; J. Pirjavec, *Jugoslawija*, dz. cyt., s. 369–370; B. Vurnik, *Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)*, Ljubljana 2005, s. 54–61. Por. J. Targalski, *Kres jugokomunizmu*, Poznań 2011, s. 53–61.

⁷¹ B. Repe, *Viri*, dz. cyt., t. XVII, s. 115–131.

⁷² N. Toš, *Za prehod v humani socializem*, w: *Dozorevanje slovenske samozavesti*, Ljubljana 1995, s. 59–66. Zob. *Oddaja na Radiu Student je bila groba provokacija*, „Naša komuna”, 5 czerwca 1984, s. 2.

5. Milan Kučan na czele ZKS. Postulat zmian systemowych

Kierownictwo ZKS, zaniepokojone stopniowym radykalizowaniem się słoweńskiego społeczeństwa, powołało komisję partyjną, która w roku 1985 ogłosiła specjalny elaborat zatytułowany: „Krytyczna analiza politycznego działania systemu socjalistycznego samorządu”. Według założeń partii dokument ten miał być planem przeciwdziałania nowym tendencjom⁷³. W praktyce okazał się on jednak niewykonalny i członkowie partii byli tego świadomi, co wywołało wrzenie wewnątrz jej struktur. Uwidoczniło się to przede wszystkim na X kongresie ZKS, który odbył się w dniach 17–19 kwietnia 1986 roku w Lublanie. Wówczas to na kierownictwo partii spadła lawina krytyki, co wcześniej nigdy się nie zdarzyło na żadnym ze zjazdów. Najważniejszymi tematami poruszonymi na kongresie były kryzys gospodarczy oraz umocnienie się opozycji. Jedną z przyczyn tej ostatniej tendencji upatrywano w zbyt słabym angażowaniu się komunistów w życie kulturalne Słowenii oraz w spadku atrakcyjności bycia członkiem partii wśród młodzieży. Nowa sytuacja wymagała zmian, a przede wszystkim odmłodzenia jej kierownictwa partii. Zgodnie z tym postulatem, na stanowisko przewodniczącego KC ZKS powołano Milana Kučana, który formalnie odcinał się od dogmatyzmu i biurokracji, opowiadając się za reformami oraz odnową partii. Według nowego przewodniczącego partia, w duchu samorządowym oraz zgodnie z drogą wytyczoną przez Tito, przystąpi do ofensywniejszych działań na rzecz politycznej i gospodarczej stabilności społeczeństwa⁷⁴. Jednocześnie kongres zdecydowanie odrzucił wszelkie próby walki z kryzysem gospodarczym poprzez zwiększenie centralizacji Jugosławii⁷⁵. Największym jednak wydarzeniem kongresu było to, iż ZKS pod przywództwem Kučana rozpoczął nowy etap swojej działalności, polegający na odrzuceniu klasycznej rewolucji i rozpoczęciu dialogu społecznego z opozycją.

Liberalizację reżimu, poprzez wybór Kučana, pierwsi dostrzegali działacze ZSMS. Przejawiło się to, między innymi, oprostowaniem w maju 1986 roku Dnia Młodości (urodzin Tity). W centrum Lublany doszło wówczas od happeningu, podczas którego z kłody drzewa ciosano pałeczkę „sztafety młodości”⁷⁶.

---

⁷³ *Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Ljubljana 1986.

⁷⁴ „Delo”, 21 kwietnia 1986, s. 1, 4–5.

⁷⁵ S.P. Ramet, *Balkanski Babilon*, dz. cyt., s. 40.

⁷⁶ B. Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, dz. cyt., s. 6–7.

Dużym atutem Kučana było również to, iż w latach wcześniejszych zasiadał w prezydium KC ZKJ. Funkcja ta umożliwiła mu poznanie od wewnątrz elit politycznych Belgradu oraz mechanizmów rządzących Jugosławią i Serbią⁷⁷.

We wrześniu 1986 roku zmiany zaszły także w SZDLS, którego nowym przewodniczącym został Jože Smole, w latach 1968–1970 pełniący funkcję sekretarza Tity. Smole był również znany z tego, że był bardzo dobrym dyplomatą i udowodnił to wkrótce po wyborze na nowe stanowisko. Mianowicie zyskał dużą popularność, zawierając w listopadzie 1986 roku porozumienie z ówczesnym arcybiskupem lublańskim Alojzajem Šuštarem. Na jego mocy Boże Narodzenie stało się dniem wolnym od pracy, a państwowa telewizja i radio mogły transmitować nabożeństwa⁷⁸. Na skutek wydarzeń w Kosowie wzrosły nastroje nacjonalistyczne w całej Jugosławii. Ponieważ Serbowie byli najliczniejszym narodem Jugosławii, ich nacjonalizm stał się najbardziej eksponowany. Tym bardziej że na początku lat osiemdziesiątych kierownictwo Związku Komunistów Serbii (ZKSR) coraz głośniejszymi eksponowało tezę, iż Serbia znajduje się w nierównoprawnej pozycji w federacji. Twierdzenie to tłumaczono przede wszystkim tym, iż w porównaniu z innymi republikami, tylko Serbia posiadała okręgi autonomiczne, które w wielu kwestiach miały przywileje równe republikom. Powodowało to, że Serbia sama w sobie była federacją. Poza tym zamieszkująca Chorwację i BiH, blisko dwumilionowa rzesza ludności serbskiej nie posiadała tam żadnej jednostki autonomicznej. Wśród elit politycznych poszczególnych dzielnic Jugosławii kwestia Kosowa zarysowała wyraźny podział na zwolenników i krytyków polityki Serbii. I tak, zrozumienie dla postawy Serbii przedstawiały: Macedonia, Czarnogóra i Słowenia, a przeciwne stanowisko: Chorwacja, Bośnia i Hercegowina oraz Wojwodina i Kosowo. Jak wspomina to Raif Dizdarević: „inaczej, zauważyliśmy bezkrytyczny stosunek kierownictwa Słowenii wobec nieakceptowanych reakcji w Serbii na sytuację w Kosowie”⁷⁹. Istniał bowiem jeden punkt wspólny, łączący komunistów serbskich i słoweńskich, a mianowicie był to negatywny stosunek do konstytucji z roku 1974⁸⁰. Krytyka ta w szczególności była jednak całkowicie odmienna. Słoweńcy opowiadali się za rozluźnieniem federacji, a Serbowie za jej większą centralizacją. Pod wpływem wydarzeń w Kosowie bardziej radykalne kręgi Serbii zaczęły opo-

⁷⁷ I. Savič, *Milan Kučan*, Ljubljana 1990, s. 76–81.

⁷⁸ Lj. Bizilj, *Cerkev v policijskih arhivih*, Ljubljana 1990, s. 58–68; W roku 1952 władze komunistyczne zlikwidowały prawo do dnia wolnego w Boże Narodzenie. Wielkim przeciwnikiem jego ponownego ustanowienia był Mitja Ribičič.

⁷⁹ R. Dizdarević, dz. cyt., s. 88–91.

⁸⁰ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, s. 707.

wiadać się za rewizją konstytucji. Stosunek do sposobu rozwiązania statusu Kosowa leżał u źródeł ostrego konfliktu, jaki istniał wówczas między grupami partyjnymi, funkcjonującymi w kierownictwie ZKSR. Złagodniał on dopiero w kwietniu 1984 roku, z chwilą kiedy Ivan Stambolić, pryncypał Slobodana Miloševicia, objął stanowisko przewodniczącego prezydium KC ZKSR⁸¹.

Mimo tego komuniści serbscy nie zaprzestali postulować zmian systemowych w państwie. Na tym tle doszło do konfliktu między nimi a komunistami słoweńskimi. Ujawnił się on na XIV plenum KC ZKJ w październiku 1984 roku. Wówczas to jeden z liderów ZKSR, Draža Marković, ostro zaatakował słoweńskich delegatów, że ci sprzeciwiają się serbskim koncepcjom ograniczenia autonomii okręgów oraz wzmocnieniu władzy centralnej. Mimo tego ówczesny szef słoweńskich komunistów, Andrej Marinc, nieustępliwie argumentował, iż tego typu zmiany systemowe wywołają jeszcze większy kryzys w kraju⁸².

Na początku roku 1986 Stambolić objął fotel przewodniczącego Prezydium SR Serbii, rekomendując na swoje dotychczasowe stanowisko Miloševicia, który dzięki temu został wybrany przewodniczącym KC ZKSR. Pryncypał, lansując na to stanowisko Miloševicia, widział w nim człowieka, który odmłodzi partię i w duchu demokratycznym przeprowadzi w niej zmiany systemowe. Dopiero po latach Stambolić przyznał, iż tym samym zgubił siebie i wbił gwóźdź do trumny ZKJ⁸³. Kwestia zmian systemowych poruszana była także na XIII kongresie ZKJ, który odbył się w Belgradzie między 25 a 28 czerwca 1986 roku. Nie doszło jednak na nim do przeforsowania koncepcji odejścia od kardeljewskiego systemu decentralizacji Jugosławii. W celu wzmocnienia przewodniej roli partii zmianie uległ status ZKJ. Uchwalono, że członków KC ZKJ będzie wybierał kongres, a nie partie republikańskie. Poza tym wzmocniono kontrolę KC ZKJ nad republikańskimi organizacjami partyjnymi⁸⁴.

---

⁸¹ K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista*, „Istorija 20 veka” 2006, nr 1, s. 9–18.

⁸² S.P. Ramet, *Balkanski Babilon*, dz. cyt., s. 37–38.

⁸³ I. Stambolić, *Put u bespuće*, Beograd 1995, s. 135–138.

⁸⁴ „Borba”, 25 czerwca 1986, s. 1–6; tamże, 26 czerwca 1986, s. 1–6; tamże, 27 czerwca 1986, s. 1–9; tamże, 28 czerwca 1986, s. 1–8; S.P. Ramet, *Balkanski Babilon*, dz. cyt., s. 41–42.

Rozdział II

SŁOWEŃSKI PROGRAM NARODOWY I MEMORANDUM SANU

1. Krytyka kardeljewskiego systemu

Wypadkową wydarzeń mających miejsce w Belgradzie był spór albańsko-serbski w Kosowie, który ciągle narastał. Z tej też przyczyny w roku 1985, przy Prezydium KC ZKJ pod przewodnictwem Milana Kučana funkcjonowała specjalna komisja do spraw aktualnej sytuacji w Serbii. Komisja ta przyznała, iż w kwestii okręgów autonomicznych Serbia znajduje się w nierównoprawnym położeniu. W efekcie czego France Popit zarzucił Kučanowi, że werdykt ten otworzył drzwi wielkoserbskiemu nacjonalizmowi i Miloševićowi⁸⁵.

Ten ostatni już wkrótce, właśnie na nastrojach narodu serbskiego wobec sytuacji w Kosowie, zaczął budować swoją opozycyjną frakcję w stosunku do Ivana Stambolicia. Pryncypał Miloševicia opowiadał się za wzmocnieniem kontroli Belgradu nad Kosowem, jednak uważał, że w tej kwestii powinno się poszukiwać porozumienia z Albańczykami⁸⁶. Tutaj jednak Stambolić spotkał się z opozycją serbskich kręgów intelektualnych. W swoich wspomnieniach Stambolić sugeruje, iż do jego upadku politycznego i objęcia władzy w Serbii przez Miloševicia przyczyniło się Memorandum Serbskiej Akademii Nauki i Sztuki (SANU) z 1986 roku⁸⁷. Według powszechnie panującej opinii uznaje się, iż duży wpływ na powstanie tego memorandum miały ówczesne teorie Dobricy Ćosicia. On co prawda nie brał osobistego udziału w jego pisaniu, jednak wraz z Ljubomirem Tadićem oraz Jovanem Đorđevićem byli „tymczasowymi konsultantami” komitetu

---

⁸⁵ B. Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, dz. cyt., s. 14.

⁸⁶ *Kovanje antijugoslovenske zavere*, t. I, Beograd 2006, s. 45. Por. J. Targalski, dz. cyt., s. 143.

⁸⁷ I. Stambolić, dz. cyt., s. 117–131; L. Sell, *Slobodan Milosevic and the destruction of Yugoslavia*, Durham 2002, s. 46.

redakcyjnego⁸⁸. W latach osiemdziesiątych serbska opinia publiczna i środowiska intelektualne znajdowały się pod silnym wpływem głoszonych przez Ćosića haseł. Zresztą serbski akademik próbował poszukiwać zwolenników wśród innych narodów Jugosławii. Już w roku 1984 Ćosić zainicjował powstanie Komitetu Obrony Myśli i Wypowiedzenia. Według jego pierwotnych planów, instytucja ta miała mieć charakter ogólnojugosłowiański, a jej głównym zadaniem walka przeciwko represjom komunistycznym. Do współzałożycieli komitetu należał także słoweński pisarz Taras Kermauner. Należy przypomnieć, iż na początku lat osiemdziesiątych to Lublana i Belgrad stanowiły dwa największe ośrodki krytykujące sytuację panującą w SFRJ. Dlatego też z inspiracji Ćosića i jego „przyjaciela” Kermaunera zrodziła się myśl zorganizowania spotkania serbskich i słoweńskich kręgów intelektualnych w celu stworzenia „platformy jugosłowiańskiej opozycji”⁸⁹.

Serbscy akademicy już od pewnego czasu, pod płaszczykiem działalności naukowej, starali się zaangażować w aktualną sytuację polityczną w Jugosławii. I tak już w 1984 roku Ćosić zaapelował do członków SANU o zaangażowanie się w sprawy społeczne i narodowe kraju. I nieprzypadkowo też już w czerwcu 1985 roku SANU powołało „Komitet do spraw przygotowania Memorandum o aktualnych kwestiach społecznych”⁹⁰. Ideę włączenia się serbskiego świata nauki w życie polityczne Serbii początkowo popierał także Ivan Stambolić, który później sam uznał ten dokument za „nekrolog Jugosławii”, czy też „in memoriam Jugosławii”⁹¹. Dobrica Ćosić uważał, że dla Serbów Słoweńcy są realnymi sojusznikami w zniszczeniu titowskiego systemu. Przyznawał jednocześnie, iż celowi temu przyświecają diametralnie inne powody. Słoweńcy uważali, że Jugosławia jest ciężarem dla ich gospodarki, z kolei Serbowie protestowali przeciwko swojemu nierównoprawnemu położeniu w SFRJ⁹².

---

⁸⁸ Według relacji akademika Kosty Mihailovicia. Zob. Proces Slobodana Miloševicia (IT-02-54). Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. Transkripti. Prشلuchanie Kosty Mihailovicia, 17 grudnia 2004. Fond za humanitarno pravo, s. 415.

⁸⁹ D. Ćosić, *Piščevi zapisi 1981–1991*, Beograd 2002, s. 119–165.

⁹⁰ Zob. O. Milosavljević, *Upotreba autoriteta nauke. Javna politička delatnost Srpske akademije nauka i umetnosti (1986–1992)*, „Republika”, Beograd, 1–31 lipca 1995, nr 119–120.

⁹¹ I. Stambolić, dz. cyt., s. 117–119.

⁹² D. Ćosić, *Piščevi zapisi 1981–1991*, dz. cyt., s. 162–185.

2. Spotkanie w „Pri Mraku” i próba powołania ogólnojugosłowiańskiej opozycji

W ten sposób 14 listopada 1985 roku, z inicjatywy Kermaunera, w lublańskiej gospodzie „Pri Mraku” doszło do debaty Dobricy Ćosicia i członkami jego grupy, Mihailo Markoviciem⁹³ i Ljubomirem Tadićem⁹⁴ z redaktorami słoweńskiej „Nowej Rewii”. Ze strony słoweńskiej w spotkaniu tym uczestniczyli między innymi: Niko Grafenauer, Tine i Spomenka Hribarowie, Milan Apih, Taras Kermauner, Marjan Rožanc, Ivan Urbančič⁹⁵. Według relacji Mihailo Markovicia: „moi słoweńscy przyjaciele, koledzy, intelektualści mówią o tym, iż Jugosławia dla nich jest martwa, i że oni chcą odejść z Jugosławii”. Serbscy partnerzy, mimo pewnego zaskoczenia mieli im odpowiedzieć, iż oni temu nie będą się sprzeciwiać. Z drugiej zaś strony przestrzegali Słoweńców, że samodzielna Słowenia nie będzie już liderem, jakim była w Jugosławii⁹⁶. Z kolei Tine Hribar wspomina, że „nie mogliśmy ich nakłonić do tego, aby Słoweńcom przyznali prawo do samostanowienia, to znaczy prawa do narodowej niepodległości. A dla nas kluczowym było to, aby im jasno pokazać wyraźną decyzję, iż my Słoweńcy opuścimy Jugosławię, jeżeli nie uzyskamy odpowiedniej konfederacyjnej pozycji”⁹⁷. Natomiast Dobrica Ćosić wspomina, że słoweńscy intelektualści widzieli przyszłość demokratycznej Słowenii w Europie, a nie w Jugosławii, proponując jednocześnie Serbii podobną drogę rozwoju. Słoweńcy stawiali tutaj jeden warunek: „Serbia nie może się zeuropeizować, dopóki nie rozwiąże problemu Kosowa”⁹⁸.

Spotkanie w gospodzie „Pri Mraku” było czymś w rodzaju nieudanej próby powołania jednej wspólnej ogólnojugosłowiańskiej opozy-

---

⁹³ Członek SANU i późniejszy doradca Miloševicia. Współautor Memorandum SANU.

⁹⁴ Członek SANU i ojciec przyszłego prezydenta Serbii Borisa Tadića.

⁹⁵ B. Repe, *Jutri je nov dan*, dz. cyt., s. 47; T. Hribar, *Zgodba o Slovencih in Srbih. O jugoslovanskem razpadanju, slovenski samovzpostavitvi in srbskem samosesutju*, „Nova revija” 2007, R. XXI, nr 299, s. 142–143.

⁹⁶ Proces Slobodana Miloševicia. (IT-02-54). Międzynarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslawiju. Transkripti. Przesłuchanie Mihailo Markovicia, 16 listopada 2004. Fond za humanitarno pravo, s. 106–110. Milošević podczas swojego procesu w Hadze starał się wykorzystać relacje Markovicia ze spotkania „Pri Mraku” jako dowód obalający twierdzenie, iż słoweński secesjonizm był reakcją na jego politykę.

⁹⁷ T. Hribar, *Nova, osamosvojitvena volja Slovence*, w: *Slovenci in država*, Ljubljana 1995, s. 281.

⁹⁸ D. Ćosić, *Piščevi zapisi 1981–1991*, dz. cyt., s. 164.